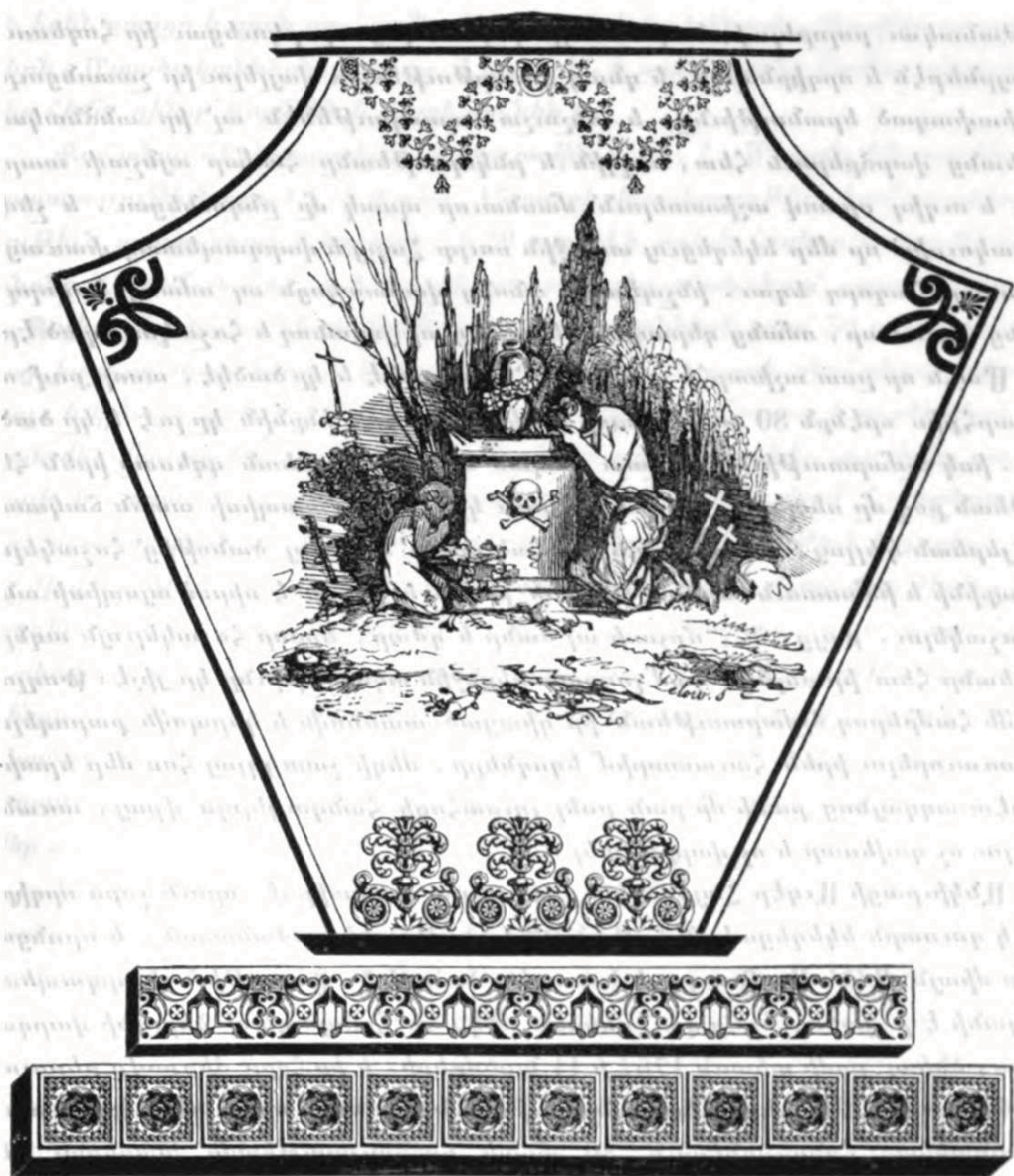




ՀԱՆԳԻՍՏ

ՀՕՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՄԻԻԹԱՐԵԱՆ

ԱՒԳԵՐԵԱՆ Հ. ՄԿՐՏԶԻ

Անձն մեծահաւատ և ճշմարիտ առաքինի, կրօնաւոր կատարեալ և ընկե-
րահաշտ միաբանակեաց, խոր աստուածաբան և ջերմ հոգեխօս, անսլարժ ազ-
գասէր, բազմադղին, բազմագէտ և բազմադիր մը. որ վաթսուն կամ եօթնա-
սուն տարուրէն ի վեր՝ ծանօթ էր ազգիս իր իմաստութեամբն և երկնապատում
ղրքերովն, ութսուն տարի Մխիթարեան Միաբանութեանս և Ս. Ղազարու
մայրավանից ընկեր և հայր եղած, և իննսուն ու երկու տարի կենացս պան-
դուխտներուն հետ զրուած. Աւգերեան Հ. Մկրտիչ վարդապետն, ամսոյս Յին,
իր երկայն պանդխտութեան շրջանը աստուածաշնորհ և մարդավայել փառօր և

յաղթանակաւ բոլորելով, նախանձելի կարօտով յուղարկուեցաւ իր հոգեսուն եղբայրներէն և որդիքներէն. և զնաց զուարթութեամբ վայելելու իր շատոնցունէ փափագած երանութիւնը. և անշուշտ արդարութենէն ալ՝ իր անձնական արդեանց վարձքերուն հետ, ազգին և ընկերութեանը համար այնչափ տարի տաք և ուղիղ սրտով աշխատելուն՝ մասնաւոր պսակ մը ընդունեցաւ. և չեմք տարակուսիր՝ որ մեր եկեղեցւոյ առաջին սուրբ Հարց և վարդապետաց փառացն հաւասար հաղորդ եղաւ. ինչպէս որ անոնց վաստակոցն ալ ոմանց հաղորդ, ոմանց հաւասար, ոմանց գերազանց և ոմանց ալ յայտնող և հռչակող եղած էր:

Մահն որ ըստ աշխարհի ամէն բան կը լռեցընէ և կը ծածկէ, ասոր քով որ աշխարհքիս օրէնքն 80 տարի ոտքի տակ առեր էր, ինքնին կը լռէ և կը ծածկուի. իսկ ճշմարտութիւնն՝ որ շատ անգամ պարկեշտութեան զգեստը իրեն հեղութեան քօղ մը սեպելով քաշուած և լուռ կը կենայ, այսպիսի ատեն ճակատը բաց յերևան կ'ելլայ, և համբաւոյն պահած փողը կու տայ ծանօթից՝ հռչակելու զառաքինի և իմաստուն անձն: Ո՛րչափ թեթև և յօժար է սիրտ՝ այսպիսի անձ մը հռչակելու. բայց, ո՛հ, ո՛րչափ ալ ծանր և դժար, երբոր հռչակելոյն ազնւութեանը հետ՝ իր բերնին կամ լսողաց ակընջին տկարութիւնը կը յիշէ: Թողլով ուրեմն համբերող ճշմարտութեան՝ իր դիտցած ատենովն և կերպովն քարոզելու և փառաւորելու իրեն հաւատարիմ եղողները, մեզի շատ ըլլայ հոս մեր երախտագէտ ազգայնոց քանի մը բան ըսել լուսահոգի հանգուցելոյս վրայ, առանց ուզելու ոչ գովեստը և ոչ վարքը գրել:

Անկիրացի Աւգէր Հայրապետ բարեպաշտ տանտիրոջ, որուն չորս որդիքն և մէկ դուստրն եկեղեցական և միանձնական վիճակի արժանացան, և որոնցմէ հիմա միայն մէկն՝ մեր Յարգոյ և Եւրոպիոյ ծանօթ Հ. Յարութիւն Վարդապետն կենդանի է ի վանս, երէց զակըններէն մէկն էր հանգուցեալ ծերունի վարդապետս, ծնեալ յամի տեառն 1762 ի 11 նոյեմբերի. և իր հօրը ձեռքովը բերուած ի վանս յամի 1774, յետ ուխտազնացութեանն ի Հռովմ. որով նման Եղիպտոսի երկայնակեաց ճգնաւորներուն՝ 80 տարի կրօնաւորութեամբ ապրեցաւ մեր Միաբանութեան մէջ, ասոր տեղութեան կիսէն աւելին տեսնալով և մեր երանաշնորհ Մխիթարայ նախահօր հին աշկերտներէն ալ շատը. որոնցմէ շատ տեղեկութիւններ ալ առած թէ Ուստիս թէ ազգիս վրայօք՝ մասամբ ի գիր անցուցած և մեր դիւանաց յիշատակ թողած է, և մասամբ բերնոց աւանդած, աննախանձ և առատ աղբեր մը պէս, կէս դարէ աւելի: Իրմէ վերջը յուստ մտողներուն, զոնէ հիմակ ողջ եղողներուն ամենուն ալ կամ ուսմանց կամ հոգեոր վարդապետ և հայր եղած է: . . . Ա՛հ, ի՛նչպէս անոյշ կու գան և կանկ առնուլ կու տան այս Հայր և Վարդապետ անուններն՝ այս անձիս յիշատակին հետ. քանի քանի հարք և վարդապետք, բայց ո՛րչափ հազուադիւտ այսպիսի մը, որ հայրութեան անունը իր յատուկ տեղոյն մէջ պահեր էր, այսինքն հոգեխառն սրտին կենդրոնը, ուր որ ամէն սիրտ իրեն կը դիմէր, և վարդապետութիւնը՝ միշտ յարմար և ախորժալուր ըրած: Քանի՜ սրտեր այս օրուան օրս՝ այն սրտէն սովրած իրենք դիրքին կ'ուղղեն կենաց զանազան արկածներուն մէջ. և քանիք անոր ձայնովը կամ գրովը՝ իրենց յաւիտենական ուղիղ ճամբան գտած են, քանիներ հալածանաց և բանտերու մէջ միակ մխիթարանք և հոգւոյ ոյժ գտած

են իրեն քաղցր և զգոն զրքերովն , ինչպէս են Դեղ կենացն , Աղօթից բուրվառներն , Մտածականներն , Սրբոց վարքերն , և այլն . որոնց համար որչափ հոգիք հիմա զինքը կ'օրհնեն և պիտի օրհնեն :

Քահանայ ձեռնադրուելէն վերջը յամին 1786 , Հ . Մկրտիչ 10 տարիի չափ դասատուութիւն ըրած է ի վանս , 15 տարի վերակացութիւն կամ դաստիարակութիւն պատանեաց և եղբարց , և 50 տարիէն աւելի հոգևոր հայրութիւն՝ թէ անոնց թէ քահանայից . և 8 տարիի չափ ալ աշխարհականաց՝ քարոզութեամբ ի Կ-Պօլիս : վանքին մէջ ասոնցմէ և ուրիշ պաշտօններէ զատ՝ 50 տարի առաջակայ խորհրդական եղած է Միաբանութեանը , և 20 տարի ընդհանուր աթոռակալ . և կրնանք ըսել թէ կէս դար վանացս հոգևոր և մտաւոր և գործնական բնուան մեծ մաս մը ինքն կրեր է : վասն զի առատաբար ունէր այս իրեք զարմանալի և օգտակար ձիրքերն ալ . լուսաւորութիւն հոգւոյ կամ հոգետեսութիւն մը , սրամտութիւն և յաջողութիւն գիտութեանց և խոհեմութիւն ի գործս . որով ոչ միայն ի վնաս , այլ շատ հեղ և ի Հռովմա և ի Պօլիս թէ միաբանութեանս և թէ ազգին օգտից համար աշխատած է , և շատ ալ աշխատած , պատճառաւ հակառակողաց , բայց միշտ արդար յաղթանակով պսակուած : Այսպիսի զիպուածները զինքը վարժ և փորձ և հնարագէտ ու անվհատ ըրեր էին , և իր բնական կամ բնածին դարձած բարեպաշտութեանն հետ խառնուած՝ հաստատահաւատ և աստուածախրախոյս ոգի մը , որուն նմանը ոչ միայն բաղձալի է մեզի , այլ և մեր սուրբ Եկեղեցւոյ պատիւ սեպելու է :

Այս հաստատ և եռանդուն հաւատքն , որ հիմն է և զերագոյն ամենայն առաքինութեանց , կրնամք ըսել՝ թէ իր բնութեանն ալ յատկացուցիչն էր . միտքը և սիրտը Աստուծոյ վրայ հիմնած , կերպով մը մարդկային մտածմունքներէ զուրս էր . անոր համար ոչ երբէք անձնական կամ շահու կիրք մը կամ աշառանք ցցուցած է իր վարուց և բանից մէջ : Ասկից երկու սեփական և սիրելի առաքինութիւններ յառաջ եկած էին իրեն , այսինքն են , ուղիղ և անխարդախ սիրտ մը , և աննախանձ ու յորդոր բարեսիրութիւն կամ օգնականութիւն առ այլս . որոնց հետ միացած իր անպատուասէր խոնարհամտութիւնն և վայելուչ քաղցրութիւնը՝ միշտ ցանկալի , մերձենալի և օգտակար անձ մը ըրեր էին զինքը :

Այսպիսի ճրիցը մէջ՝ ամենէն պզտիկը պէտք է սեպել իր հմտութիւնն , թէ և ժամանակին գիտնականաց կարգը անցնելու համար՝ բաւական և շատ : Հաստատուն ճշմարտութեանց յարումը՝ չէր ներեր իրեն արտաքին գիտութեանց խորը մանել . բայց աղգային իրաց գիտութեամբ՝ առաջիններէն մէկն էր . և իր յիսուն տարուան քրտանց պտուղն Հայկազնեան մեծ Բառարանն , Սրբոց վարքերն հանդերձ ծանօթութեամբ , Հայերենէ ի լատին Թարգմանած և լուսաբանած զրքերը , վկայ են նաև իր շատ հմտութեանն և լեզուագիտութեանն . որով և ըստ մասին զրաւոր վաստակոց՝ այնչափ արդիւնք ունի , որ բաւական էին իրեն մեծ անուն ընելու , թէ որ ուրիշ վաստակ մ'ալ չունենար : Երբոր մէկտեղ բերելու ըլլանք բոլոր իր շարադրածներն , և լատինէ ու իտալէ ի հայ , և հայէ ի լատին Թարգմանածներն , զարմանք մը կը բերեն իր կարողութեանն և շատերու տկարութեանը վրայ . և հարկ կ'ըլլայ մէկէն խոստովանիլ , որ ասոնց Հեղինակը՝ կամ սովորականէ զուրս հանճար մը ունեցած պիտի ըլլայ , կամ սովորականէ զուրս

կենաց շրջան մը : Մենք կ'ըսեմք՝ թէ երկուքն ալ . վասն զի իրաւ իր երկայն կենաց մէջ զրեթէ 65 տարի զրիչը ձեռքէ թողած չէ , և մեր դարուն զրականութեան Նեստորն է . բայց իր մտաց յաջողութիւնը , վարժութիւնն և համբերող ջանքն՝ աւելի մեծ կ'երևան այն գործոց մէջ՝ քան տարիներուն շրջանը : Իր զրաւոր վաստակոց միայն ցանկը՝ քանի մը սիւն կը բռնէր զրթիս մէջ , թէ որ զնելու ըլլայինք . այլ միայն զլիսաւորներն յիշենք . Ա . 12 հատոր Լիակատար Վարդ Սրբոց . — Բ . 2 մեծ հատոր Հայկազնեան Բառարան , որուն մեծ մասը իր աշխատանքն է . — Գ . նոյն Բառգրքին համառօտութիւնն 1846ին տպուած . — Դ . 4 մեծ հատոր Աստուածաբանութիւնն , որ հեղինակին ամենէն երևելի գործքերէն մէկն է . — Ե . 2 մեծ հատոր Ժամանակագրական պատմութիւն 50 տարուան զիպուածոց մեր Միաբանութեանը . — Զ . 4 մեծ հատոր Հայոց Հարց գործքերը ի լատին թարգմանած և **Bibliotheca Patrum Armenorum** անուանած . այս ալ Եւրոպացոց ամենէն ցանկալի գործն է . — Է . Լատին եկեղեցւոյ Հարց և Վարդապետաց գործքերէ հայերէն թարգմանած 12 հատոր , որոնցմէ Ս . Գրիգորի Հովուականը տպուած է յամին 1845 և Ռոտրիկուցի խրատներն , որոնցմէ քանի մը ճառերը տպուեցան մօտերս , 1853 . — Ը . Սենեկայի , Կիկերոնի , Կ . Նեպոսի և ուրիշ քանի մը Հռոմայեցի հեղինակաց գործքերը , որոնցմէ առջի երկուքը տպուած են . — Թ . Թասսոնի իտալացոյն Քրիստոնէական Կրօնից ջատագովութիւնը թարգմանած և տպուած յամին 1844 . — Ժ . 10 հատորի չափ հոգևոր զրբոյկներ և աղօթքներ . — ԺԱ . 20 հատորի չափ թարգմանած հոգևոր զրբեր . — ԺԲ . Համառօտութիւն Աստուածաբանութեան . — ԺԳ . տիեզերահռչակ Լատին թարգմանութիւն Եւսեբիոսի Քրոնիկոնին , որ Եւրոպիոյ շատ ծանօթ և պատկառելի ըրաւ զթարգմանիչն . նոյնպէս ԺԴ . Փիլոնի Եբրայեցւոյ ճառից թարգմանութիւններն ալ . այսպէս ալ հաճոյ անցած են ԺԵ . Հեղինակին լատիններէն բանասիրական ճառերն՝ Վ Ենետկոյ Աթենէոն ճեմարանին մէջ խօսած , որուն կաճառորդ կամ ընկեր էր՝ Նոյնպէս Հռոմայու Հնագիտական ընկերութեան անդամակցութեան պատին ալ ունենալով՝ այլևայլ ճառեր ու զրուածքներ ընծայած է նոյն ընկերութեանը :

Բայց այս ամենայն վաստակք և արդիւնք , որ ուրիշի մը և քանի մը ուրիշներու ալ մեծ փառք կրնային ըսուիլ , դեռ շատ պզտիկ են իրեն աղնիւ վարուց գիտութեան և վարդապետութեան քով . զոր միայն հետը կենակցելու բաղդ ունողները վայելն են , և անոր համար աւելի այսպիսի առաքինի անձ մը կորսնցընելուն համար կը ցաւին , քան զիտուն մը : Ուղիղ վարուիլ և յուզողութիւն առաջնորդել՝ իր մասնաւոր և սքանչելի շնորհքն էր , պտուղ իր ներանձնական կրթութեանցը և աստուածային շնորհաց . որոնց յայտնի թարգման էր իր բերանը , ուսկից ոչ ոք կը յիշէ թէ ընդունայն կամ անշնորհք խօսք մը լսած ըլլայ . և ոչ ոք ալ համարձակեր է իր զիմաց այնպիսի խօսք մը ըսել , խեղկատակութեան շոշորդն ալ զիմացը կեցած չէ . և պարկեշտութեան պատկառելի հայր մ'էր . զարմանալին ալ այս է , որ այսպիսի զգուշութեան և արթնութեան հետ՝ կենակցութեան մէջ ամենեւին խորշիլ տուող և խիստ կերպ մը չէ ցըցուցած , հապա ընդհակառակն չափաւոր և քաղցր . և այս ալ կրթութեամբ ստացած : Վասն զի ի բնէ եռանդուն և տաք ըլլալն ալ յայտնի էր . և թէ որ իշխանութեանը ա-

տեն՝ երբեմն չուտով կամ տաք շարժէր յանդիմանութեան, զիտէր այնպէս ալ չուտ և անոյշ սիրտ առնուլ, որ յանդիմանութիւնն ալ ծանր չէր գար. վասն զի ոչ երբէք նախատական կամ արհամարհական խօսք զրուցած է, հապա իր ուղիղ սրտին համեմատ՝ ուրիշներու ալ ուղղութենէ խոտորիլը կը յանդիմանէր. շատ ազէկ զիտէր զատել զանձն և զգործն, զոր բազումք չընտրելով խրատնին ոչ միայն անպտուղ՝ այլ և արհամարհ կ'ըլլայ. ինչուան որ խրատուածը սրտանց չսիրուի խրատողէն, խրատը սիրելի չըլլար խրատուողին, այլ և ալ զէշ: Հանգուցեալը Միաբանիցս թերևս ասկէ մեծ և գերազոյն օգուտ և շնորհք չէ բրած, և ինչուան իր խոր և յետին ծերութիւնն ալ՝ այս օգուտը բնծայած է, շատերուն հայր հոգւոյ ըլլալով: Ժամանակին երկարութիւնը՝ շատ բան իրեն մոռնալ տալով միայն այս աստուածային ճանապարհը, զոր ամենէն առաջ սովորեր էր, չըմոռցուց:

Ի բնէ բարեկազմ, բայց և փափուկ էր ըստ կրթութեան սրտին, թէ և ոչ բնաւ փափկասէր, մաքուր և ոչ պճնասէր, չափաւոր և ատեցող աւելորդաց. շատ տարի ոտնառութեամբ (փոռակիս) նեղուած, քանի մը անգամ ալ ծանր դրաւոր աշխատութեամբք յոգնած կաթուածէ զարնուելով՝ ինչուան մահուան դուռը հասած, ետ դարձեր էր, և խոր ծերութիւնը 12 տարի անհիւանդ անցուց, Աստուծոյ ուզելովը որ իր արդիւնքը և մեր մխիթարանքը աւելցնէ: Սակայն իրեն համար կեանքը ի վաղուց զգուելի եղած էր, բայց առանց զանդատելու կամ աշխատանքէ ետք կենալու. քսան տարիէ ի վեր անդադար փափաքն և խօսքն էր այս յերկար պանդխտութենէն երթալը և յաւիտենական կենաց հասնիլը, որուն համար զրեթէ միակերպ պատրաստութիւն և խոկումն կ'ընէր, որ ըստ փիլիսոփայից ալ կատարեալ իմաստութիւն է: Այսպիսի փափաքով և աշխատանքով հասնելով կենաց 84 տարին, անկէ ետե սկսաւ ուժէ ինկնալ, և ծերութեան մոռացութիւնը տիրել. և երբոր Արհիապատիւ Աբրահայրնիս Մխիթարայ աթոռը նստաւ յամին 1846, անոր հին և բազմարդիւն Աթոռակալն ազատ ըրաւ պաշտօններէն, և իր բազմամեայ արդեանց և արժանեաց նշան մեծարանաց՝ ի դիմաց Միաբանութեանս նուիրեց իրեն Հայր Վարդապետ կոչուիլ. մենք ալ ուրախութեամբ այնպէս անուանեցինք և պիտի անուանենք. զի թէպէտ Տէրն մեր պատուիրեց որ չանուանեմք զոր հայր և վարդապետ երկրիս վրայ, բայց ճանչցանք որ իրեն նման հեզ եղող և քաղցրութեամբ սովորեցընողն արժանի է այսպէս կոչուիլ յանուն նորա. և զեռ փափագով կը նայինք ուրիշ մ'ալ յարմար գտնելու այսպիսի անուանց: Քանի մը տարի ալ զեռ ոտքի վրայ անցընելով և միայն խօսքով և կենակցութեամբ շինութիւն ըլլալով Միաբանից, երբոր աւելի ուժէ ընկաւ, զաղրեցաւ պատարագ զրուցելէն, բայց ոչ լսելէն. և երբոր 90 տարուան ըլլալով աչուրներն ալ զաղրեցան այս անցաւոր լոյսը տեսնելէն, և անկողինը քաշուած իր երկրորդ կենաց լոյսը կը փնտռէր, զեռ ամէն կիրակի ուրիշի ձեռքի օգնութեամբ, և վերջերը աթոռով շալկուած՝ կ'երթար յեկեղեցի կ'ընդունէր զսուրբ խորհուրդները: Այսպէս անցուց երկու տարի ալ, ծերութենէն զատ հիւանդութիւն չունենալով. միտքն ալ զգաստ էր, մանաւանդ հոգեւոր խնդրոց և իր պարտուց մէջ. և բերանը դրախտի շունչ կը շնչէր, անդադար հառաչանքով աստուածութեան փափագելով, և զուրիշներն ալ յորդորելով

որ աղաչեն զԱստուած զինքը իրեն կանչելու . թէպէտ և յայսմ Աստուած մեր լուսութեանը աւելի լսեց . վասն զի ինքը ամենևին ձանձրոյթ մը չտալէն զատ՝ դեռ մեծ մխիթարութիւն էր մեզի բերնէն խօսք մը լսելնիս և միայն զինքը տեսնելնիս ալ : Բայց ծեր բնութիւնը շատ աշխատեք և յոգնեք էր , ալ կը փութար մտնել ի հանգիստ , կամաց կամաց ինչնալով ի վախճան . տարւոյս փետրուար ամսոյն մէջ զգալի եղաւ իր յետին տկարութիւնը և ալ աւելի մարտի ամսամտին . անոր համար նոյն իրիկունը տրուեցան իրեն սուրբ խորհուրդներն և յետին օծումն . զոր և զգաստութեամբ և հին հաւատքովն ընդունելով՝ վկայեց թէ նոր ոյժ մը ստացաւ հոգւոյն վրայ . և իբրև նահապետ Մխիթարեան Ուխտիս օրհնեց բոլոր միաբանութիւնը , և զուարթութեամբ կը սպասէր կենաց փոփոխութեանը . ըստէպէս ըսելով թէ արթնութեան և թէ մահահրաւէր ջերմին մէջ , կու գամ կու գամ , չեմ ուշանար հոս տեղս . թողուցէք որ երթամ : Երկրորդ օրը զրեթէ անբարբառ անցուց , բայց զգաստութիւնը իմացընելով կարճ խօսքերով և շարժմամբ՝ նոյն իրիկունը շնչի նեղութեամբ և տաղնապով իմացուց մահուան հարկը . և ամսոյն երրորդ օրուան արեւը չելած՝ ինքը կանուխ աչքը բացել էր յարեզակն արդարութեան յաւիտենականութեան մէջ . թողլով իր սրբասէր հոգւոյն 92 տարուան ընկերը արդարոց խաղաղ քունին մէջ . որուն վրայ նայողն՝ զարմանալով կը նշմարէր հարիւրամեայ նահապետի հասակ մը և մանուկ կուսի մը մաքուր շնորհք :

Բոլորեցանք Միաբանքս , մանաւանդ թէ որք որդիքս՝ մեր հօրը յաղթական զահոյիցը քով , և եկեղեցական կարգաց ձայներով մեր սուղը քաղցրացընելով տարինք այն ցանկալի նահատակը իր վարձահատոյց տիրոջը և մեռելոց և կենդանեաց անդրանիկ եղողին նման հանգչեցընելու , ինչուան որ յարութեան փողը հրամմէ արթննալ : Եւ թէպէտ ձանչցանք և կը ձանչնանք որ այսպիսի մեծ անձ մը իր փղբրկացեալ ազգին համեմատելով՝ շատ մեծագոյն յիշատակարանաց արժանի է , բայց մեր երախտապարտ մեծարանքը և չափաորութիւնը առ այժմ իրեն զատ որմնապատ դամբան մը նուիրեց՝ եկեղեցւոյն աւանդատան մէջ , որուն վրայ արձանադիր քար մ'ալ պիտի ձգուի . յայտնելու յետնոց՝ մեր եղբարց և օտարաց , մէկ Անձ մը , որ սուրբ Եկեղեցւոյ փառք , իմաստութեան պատիւ , մարդկութեան օրինակ , ընկերութեանս մեծ օգուտ , և Հայ ազգիս պարծանք եղաւ , աննախանձ և անաչառ ծանօթից վկայութեամբ :

Ինքը գնաց արդ ուրախութեամբ իր աստուածսիրութեան վաստակոց վարձքը թաթաղուն զեղուն իր զոգն ընդունելու . և զմեզ թէպէտ տխրութեամբ լցուց , բայց ի մխիթարութիւն որդեկացը սրտին մեզի թողուց իր մեծաջան քրտանց անմահական արդիւնքը :

